ΙΩ. Ν. ΞΗΡΟΤΥΡΗ

Όμοτίμου Καθηγητού της Κοινωνιολογίας της Α.Β.Σ.Θ.

**Η ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΑΤΤΩΜΑΤΩΝ ΜΑΣ
ΕΙΝΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΡΓΟ**

Ἡ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς ὡς ἐκφραστικοῦ ὄργάνου στὴν Γενικὴ παιδεία μας εἶναι πράγματι ἕνας ἱστορικὸς σταθμὸς. Ἡ ἀπόφαση δίνει στὸ λαὸ μας τὴ γλώσσα του. Θὰ ἀναφερθῆ στὴν ἱστορία σὰ μιὰ ἐξαιρετικὰ σπουδαία ἐθνικὴ πράξη. Ἡ παιδεία μας δὲν ἐπασχε μόνο στὸ σημεῖο αὐτό, ἀλλὰ καὶ σὲ ἕνα ἄλλο ἐπίσης σπουδαῖο καὶ συναρτημένο μὲ τὸ πρῶτο. Μᾶς λείπει ὁ ἰδεολογικὸς προσανατολισμὸς τῆς παιδείας μας. Ἡ πολιτεία μας πέρα ἀπὸ τὰ ἀκαθόριστα καὶ τὰ ἡχηρὰ πρέπει νὰ δώσῃ συγκεκριμένους «ἀρχές» ἐπάνω στὶς ὁποῖες θὰ μπορέσουμε νὰ στηρίξουμε τὴν ἀναμόρφωση τοῦ μορφωτικοῦ μας ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς δημοτικισμὸς σὰν κατευθυντήριες γραμμὲς ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε, ὥστε νὰ δώσουμε μιὰ συγκεκριμένη μορφή στὸ σκοπὸ τῆς μορφώσεως τῆς νέας γενεᾶς, σὰν δεῖχτες προσανατολισμοῦ κατὰ σαφῆ καὶ συγκεκριμένο τρόπο ἔχει α) τὴ μακράϊωνη παράδοσή μας, β) τὸ δημοκρατικὸ μας πολίτευμα καὶ γ) τὴν ἐποχὴ μας.

Ἡ μεταρρύθμιση τῆς παιδείας μας δὲν πρόκειται νὰ πετύχῃ καὶ πολλὰ στὴν πορεία της, ἂν δὲ λάβῃ ὑπόψη της καὶ μιὰ θλιβερὴ πλευρὰ τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητάς μας. Κι αὐτὴ τὴν πλευρὰ τὴν ἀποτελοῦν τὰ ἐλαττώματά μας. Τὸ κακὸ αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ παρουσιάσω ἐδῶ. Θὰ κάνω μιὰ σύντομη ἀνατομία τῶν ἐλαττωμάτων μας, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἐξαντλῶ τὸ θέμα. Σκοπὸς μου εἶναι νὰ μᾶς γίνῃ ἐν τὸν αὖ συνειδητὸ τὸ κακὸ, ὥστε νὰ προσπαθήσουμε νὰ τὸ παραμερίσουμε. Ἀλλιῶς δὲ φτάνει ἡ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ἐπιτυχία τῆς μεταρρυθμίσεως, χωρὶς τὴν ἀγωγή, χωρὶς τὴν ἀλλαγὴ νοοτροπίας. Κάθε ἀλλαγὴ εἶναι καὶ ἀλλαγὴ νοοτροπίας, ἀλλιῶς αὐταπατάμεθα μὲ τὶς λέξεις μας καὶ τὶς φρασεολογίες μας. Ὅσοις ἀριστεροὶ ἀρχῆς κι ἂν θέσουμε ὡς σκοπὸ τῆς παιδείας μας δὲν πρόκειται δυστυχῶς νὰ πετύχουμε τίποτε ἀπ' αὐτὲς ἂν δὲν προσπαθήσουμε νὰ καταπολεμήσουμε μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, παντοῦ τὰ ἐλαττώματα τοῦ λαοῦ μας.

Ὁ λαὸς μας, χωρὶς ἀμφιβολία, ἔχει πολλὰς ἀρετὰς. Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ μιλήσω γι' αὐτὲς, παρὰ γιὰ τὰ ἐλαττώματά του, ἡ καταπολέμησις τῶν ὁποίων εἶναι καθ' αὐτὸ ἔργον μορφωτικὸ μὲ τεράστια ἀπὸ κάθε ἀποψη σημασία. Ὑποχρεωσὴ μας εἶναι στὰ σχολεῖα μας ὅσο καὶ στὰ βιβλία τῶν παιδιῶν νὰ ἐξαιρούμε τὶς ἀρετὰς τῆς φυλῆς μας μὲ σοβαρότητα, ἀπλότητα

καὶ εἰλικρίνεια καὶ ὄχι μὲ κενὴ φρασεολογία, πομπώδεις ἐκφράσεις, στόμφο καὶ ἐλαφρότητα, ποὺ προδίδουν ἀλαζονεία καὶ κουφότητα, πράγματα τὰ ὅποια ὀδηγοῦν σὲ σκοποὺς ἀντίθετους ἀπ' ἐκείνους ποὺ νομίζουμε, ὅτι ἐπιδιώκομε. Νομίζω ὅτι πῶς ἐπιτακτικὴ εἶναι ἡ ὑποχρέωσή μας νὰ καταπολεμήσουμε τὰ ἐλαττώματά μας κατὰ συστηματικὸ τρόπο, μὲ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, μὲ τὸ παράδειγμα μας καὶ ὄχι μὲ κενὲς καὶ στομφώδεις διδασκαλίες ἢ ἠθικοφλυαρίες.

Οἱ ἐθνικὲς ἀποτυχίες, οἱ ἤττες μας, οἱ καταστροφές μας, οἱ τραγικὲς ἐπέτειες θὰ πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσουν ὡς τὸ σημεῖο ποὺ νὰ βγάλουμε τὰ συμπεράσματά μας, γιὰ τὰ ἐλαττώματά μας τὰ πληρώσαμε πολὺ ἀκριβὰ καὶ θὰ τὰ πληρώνουμε· κυρίως τὴν κατάρρα τοῦ διχασμοῦ. Οἱ ἐθνικοὶ διχασμοὶ θὰ ἔπρεπε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἐθνικὴ νίκη νὰ ἀνακαλοῦνται στὴ μνήμη μας, νὰ γίνονται διδασκαλίες, ν' ἀνοίγουμε τὰ μάτια μας μπρὸς στὶς χειροπιαστὲς τραγικὲς συνέπειες τοῦ ὤμου ἀτομικισμοῦ μας, τῆς κατάρρας τοῦ διχασμοῦ καὶ τῆς διχόνοιας.

Ἡ ἀγωγή γενικὰ τοῦ σπιτιοῦ καὶ τῶν Σχολείων κάθε μορφῆς, καθὼς καὶ γενικότερα ἡ κοινωνία μας δὲν καλλιέργησε καὶ δὲν καλλιεργεῖ ὅσο πρέπει ἢ καὶ καθόλου τὶς ἀρετὲς ποὺ ἀναμφισβήτητα, ἐπαναλαμβάνω, ἔχει ὁ λαὸς μας. Οἱ τάσεις τοῦ λαοῦ μας πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἀφοῦ δὲν τὶς καλλιεργήσαμε ἔμειναν ἄλλες ἀτροφικὲς, ἄλλες πάλι πῆραν κακὸ δρόμο, καὶ ἄλλες ἔπαθαν («ἐξαλλαγὴ»), μετάπτωση ἀπὸ τὸ καλὸ στὸ κακὸ.

Ἡ ἔμφυτη τοῦ λαοῦ μας εὐφύια, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ πολλοὺς μελετητές, ἀλλὰ καὶ ὅπως μπορεῖ κανένας, εὐκόλα, νὰ διακρίνη στὴν καθημερινὴ ζωὴ, δὲν προχώρησε πέρα ἀπὸ ἓναν «ρηχὸ ἐγκεφαλισμὸν» καὶ ἓναν «ἀγνοορηγορισμὸν». Ἡ ὀξεία ἀντίληψη καὶ ἡ πνευματικὴ εὐστροφία μας ἢ ἐκφυλίσθηκε σὲ τυχοδιωκτισμὸ ἢ ἔμειναν («ἐξυπνάδα τῆς κατεργαριᾶς») καὶ τῆς «σοφιστείας» καὶ καταστάλαξαν στὴν «καπατσοσύνη» καὶ στὸν «ἀτσιδισμὸν»¹, στὴν «ἐπιτηδειότητα», δηλαδὴ στὴν ἠθικὴ εὐλυγισία. Ἡ τάση μας πρὸς τὴ δημοκρατία ἐκφυλίσθηκε σὲ παχυλὴ ὑποκρισία δημοκρατικότητας.

Εἶναι βέβαια σωστὸ πὼς καμαρώνομε γιὰ τὴν «τετραπερατοσύνη μας» καὶ τὴν ἐξυπνάδα μας στὶς «κατεργαριές», κάτι ποὺ θαυμάζεται ἀκό-

1. «Τὸ πρόσωπο ποὺ παινεύουν καὶ ζηλεύουν εἶναι ὁ 'ἀτσιδας'. Λυποῦμαι, ποὺ ἀναγκάζομαι νὰ χυδαιολογήσω, ἀλλὰ πὼς νὰ γίνῃ διαφορετικὰ; Ὁλόκληρος ὁ νεοελληνικὸς κόσμος περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονα τοῦ 'ἀτσιδα' καὶ μάλιστα, ἀν ὁ 'ἀτσιδας' συμβαίνει νὰ εἶναι καὶ σοβαροφανής, νὰ ἔχῃ λίγα τὰ λόγια του καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιῇ ὅταν ἀποφασίσῃ νὰ μιλήσῃ μόνο γιὰ βαριὰ ὀνόματα, ποὺ φυσικὰ, εἶναι πολὺ φιλικὰ του. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πίστευαν, πὼς ὅποιος δὲν εἶναι 'Ἕλληνας' εἶναι 'βάρβαρος'. (Παίρνω τὶς

μη καὶ στὰ σ χ ο λ ε ῖ α μας. Μεγαλαυχοῦμε καὶ κομπάζομε γιὰ τὴν ἑλλη-
νικὴ ἐξυπνάδα, πού στὴν οὐσία της δὲν ὑπάρχει. Γι' αὐτὴν, πού δὲν τὴ βρίσκει
κανένας καὶ δὲν τὴ συναντᾷ σχεδὸν πουθενά, παρὰ σκοντάπτομε στὸ πεδίο
αὐτὸ σὲ κάθε βῆμα στὴν ἀφθονη καὶ ἀνεξάντλητη ἑλληνικὴ πονηριά, πού «τα-
πεινώνει καὶ ἐξευτελίζει τὸν ἴδιο τὸν πονηρὸ ἄνθρωπο». Ἡ εὐφύια, γιὰ
τὴν ὁποία κομπάζομε, δυστυχῶς μᾶς λείπει, γι' αὐτὸ μαθητεύομε ἀδιάκοπα
καὶ κατὰ ἐξαντλητικὸ τρόπο στὴν κοντόφθαλμη «πονηριά» μας, ἣ ὁποία σκο-
τώνει κάθε ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος καὶ κυρίως τῆς εὐφύιας, πού καμονώμα-
στε, πῶς τὴν ἔχομε καὶ πού στὴν πραγματικότητα δυστυχῶς μᾶς λείπει,
ὅπως τονίσαμε, αἰσθητά.

Ποτέ δὲν καταπολεμήσαμε ἀπὸ τότε πού ἀπελευθερωθήκαμε τὰ ἐλαττώ-
ματά μας. Μὰ πῶς νὰ τὰ καταπολεμήσουμε, ἀφοῦ ἓνας ὀλόκληρος λαὸς ἔχει
στὸ στόμα του τὸν ἔπαινο γιὰ κεῖνον πού τὰ «καταφέρει» ν' ἀποφεύγη τις ὑ-
ποχρεώσεις του; Χαιρόμαστε τὸν «ἐξυπνο», δηλαδὴ τὸν «καταφερτζή», μιὰ
λέξη πού ἀπὸ ἔννοια ντροπῆς κατάντησε, δυστυχῶς, ἔπαινος στὸ στόμα τῶν
πολλῶν. Ἐχουν καὶ οἱ λέξεις τὴν ἱστορία τους καὶ ἡ ἐκάστοτε σημασία τους
δείχνει τὴν ἠ θ ι κ ῆ σ τ ᾶ θ μ η τῆς κοινωνίας. Εἶναι ἐξαιρετικὰ τρομακτικὴ
ἡ πτώση τῆς στάθμης αὐτῆς τῆς ἀξίας στὸν τόπο μας. Τὸ φαινόμενο εἶναι ἀ-
ποκαρδιωτικὸ καὶ πιάνει ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας μας κι ὅλους τοὺς
κλάδους καὶ πρέπει νὰ μᾶς ἀνησυχῇ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐθνικῆς μας ζω-
ῆς.

Ἡ καταπολέμηση τῶν ἐλαττωμάτων μας εἶναι κα θ α υ τ ὸ ἐ θ ν ι κ ὸ
μ ο ρ φ ω τ ι κ ὸ ἔ ρ γ ο μὲ τεράστια ἀπὸ κάθε ἄποψη σημασία. Ὁ λαὸς μας

λέξεις μὲ τὴ σημασία, πού κοινὰ τοὺς ἔχει ἀποδοθῆ). Οἱ νεώτεροι «Ἕλληνες πιστεύουν, πῶς
ὅποιος δὲν εἶναι ἀτσιδᾶς» (ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ πάλι ἡ χυδαιολογία) εἶναι «κόπανος». Ἡ
νεοελληνικὴ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ὁμάδες, τὶς ἀτσιδᾶς καὶ τοὺς κόπανους». Οἱ
ἀτσιδᾶς εἶναι οἱ πατρίκιοι, οἱ κόπανοι εἶναι οἱ πληβεῖοι. Τώρα, βέβαια, συμβαίνει
νὰ μὴν εἶναι κανεὶς μῆτε τὸ ἓνα μῆτε τὸ ἄλλο καὶ κάπως νὰ μπορῇ νὰ ὑπάρχη καὶ ἀκόμη
νὰ διαπρέπη, ἂν αὐτὸς εἶναι ἥρωας. Κάποτε πρέπει σὲ τοῦτο τὸν τόπο νὰ στηθῆ μνημεῖο,
γιὰ νὰ τιμηθῆ, ὅσο ὁ ἄγνωστος στρατιώτης, ὁ ἄγνωστος τίμιος ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος,
θέλω νὰ πῶ, πού κατόρθωσε μὲ τίμια μέσα νὰ εὐδοκιμήσῃ καὶ πού κατόρθωσε ἐπίσης, αὐ-
τὸ εἶναι τὸ δυσκολώτερο ἀνάμεσα σὲ ὅλα, νὰ ἀπομείνῃ τίμιος καὶ ἀφοῦ εὐδοκίμησῃ». *I. M. Παναγιωτοπούλου*, «Ἐρήμην τῶν Ἑλλήνων», Ἐκδόσεις τῶν φίλων, 1974 σ. 40 - 41.
Ἡ *I. M. Π.* στὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον του κάνει μιὰ ἐξαιρετικὴ παρουσίαση τῶν ἐλαττωμάτων
τοῦ νεοέλληνα. Μιὰ τομὴ τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας μας. Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργον τὸ βιβλια-
ράκι αὐτὸ νὰ γινόταν ἐγκόλπιο ὄλων τῶν νεοελλήνων, ὄλων τῶν νέων μας. Μελέτημα ὄλων
τῶν τροφίμων τῆς Γενικῆς, Ἀνώτερης καὶ Ἀνώτατης Παιδείας μας καὶ τῶν φορέων της.
Ἦσως ἀλλάζαμε κάποτε νοοτροπία καὶ ἴσως βάζαμε μυαλὸ καὶ γλιτώναμε ἀπὸ τὴν αὐτο-
καταστροφὴ μας.

στή μακρινή περίοδο τῆς ζωῆς του ἀπόκτησε πολλές κακὲς συνήθειες καὶ ἐλαττώματα, ἄλλα ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασία του καὶ τὸ φυσικὸ του περιβάλλον κι ἄλλα τ' ἀπόκτησέ κατὰ τοὺς δύστυχους χρόνους τῆς μακραίωνης σκλαβιάς του, ἄλλα πάλι ἀναφάνησαν σὲ χρόνους στερήσεων καὶ κακῆς διοικήσεως καὶ τέλος ἄλλα σὲ ἄλλες ἀντίξοες περιστάσεις. "Ἄλλα πάλι ἔκαναν ἔντονη τὴν ἐμφανισὴ τους κατὰ τὸν τελευταῖο πόλεμο, κατὰ τὴν κατοχὴ, γνωστά μας καὶ ἀπὸ παλιότερες ἐποχὲς—Ρωμαιοκρατία καὶ Τουρκοκρατία—ποὺ δείχνουν ὀλοφάνερα ἔλλειψη ἤθους, ὅπως ἡ τάση πρὸς τὸ ψέμα, ἡ δολιότητα, ἡ κολακεία, ἡ κρυψίνοια, ἡ ὑποκρισία καὶ ἡ διπλὴ ἠθικὴ, δηλαδή ἡ μάσκα, τὸ ἀχαλίνωτο πάθος κλπ. ἐξακολουθοῦν νὰ κάνουν καὶ σήμερα τὴν ἐμφάνισή τους. Ἡ ἀνάγκη τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἄμυνα τοῦ Ραγιᾶ, τοῦ ἀδύνατου, κατὰ τῆς βίας, τὸν ὀδήγησαν πρὸς αὐτὰ τὰ ὅπλα. Ὡστόσο τὸ κακὸ κόλλησε τόσο καλά ποὺ κι ὅταν ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχουν οἱ αἰτίες αὐτές, ἡ ἀνάγκη αὐτῆ τῆς ζωῆς, ὁ Ρωμιὸς κράτησε γερὰ τὰ μέσα αὐτὰ καὶ τὰ χρησιμοποίησε, γιὰ ν' ἀποφεύγῃ «τίς ἱερεὲς καὶ ἠθικὲς ὑποχρεώσεις του», πολλὰς φορές, πρὸς τὸ ἐθνικὸ κράτος.

Ἡ παιδεία μας ποτὲ δυστυχῶς δὲ στάθηκε μὲ διάθεση νὰ καταπολεμήσῃ τὰ ἐλαττώματα αὐτὰ ψυχολογημένα, συστηματικὰ καὶ μελετημένα. Κι ἐπομένως αὐτὰ μεγάλωσαν κι ἀναπτύχθηκαν ἐπικίνδυνα. Μᾶς ἔχουν περισφίξει μέχρι πνιγμοῦ, ὅπως π.χ. ὁ ἀτομικισμὸς μας, τὸ ἄτομό μας ποὺ τὸ λατρεύομε σὰν πρωταρχικὴ ἀξία, ποὺ μ' αὐτὴν μετροῦμε ὅλα τ' ἄλλα ὑπάρχοντα στὸν κόσμο. Ἡ ὑπερτροφικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἐγώ μας ποὺ ὅλα τὰ σκλαβώνει στὸ στενὸ ἀτομικὸ μας συμφέρον. Ὁ ὑποκειμενισμὸς ποὺ μᾶς παρασέρνει στὴν ὑπερεκτίμηση τῆς δικῆς μας ἀξίας καὶ στὴν ὑποτίμηση τῆς ξένης, ἡ ἀδιαφορία μας ἢ μερικὲς φορές ἡ ἀντίθεσή μας πρὸς ὅ,τι βρῆσκειται ἔξω ἀπὸ τὸ στενὸ κύκλο τῶν συμφερόντων μας, ἡ ἄσβεστη φιλοδοξία μας ποὺ φτάνει πολλὰς φορές καθὼς εἶπαν ὡς τὴ δοξομανία, ἡ ὁποία κάνει κάθε ἀντικειμενικὴ ἀντίληψη ἂν ὄχι ἀδύνατη, τουλάχιστον ἐξαιρετικὰ δύσκολη. Ὁ φθόρος ὁ ὁποῖος ὀδηγεῖ στὴ συναισθηματικὴ λογικὴ τύφλωση, ἡ ἔλλειψη διαθέσεως γιὰ συνεργασία, ἡ ἐριστικότητα καὶ ἡ πλεονεξία, φαινόμενα ποὺ εἶναι ἀξία ψυχολογικῆς μελέτης μὲ τίς μεγάλες διαστάσεις ποὺ πῆραν.

Ἡ τάση μας πρὸς τὴ δημοκρατικὴ ἰδέα ἐκφυλίστηκε σὲ ὑποκρισία δημοκρατικότητος ἢ σὲ ραφιναρισμένη φενάκη τοῦ ἑαυτοῦ μας. Φλυαροῦμε γιὰ τὰ ἀνεκτίμητα ἀγαθὰ τῆς δημοκρατίας, χωρὶς φυσικὰ οὔτε στὸ βαθύτερο νόημά της νὰ εἰσχωροῦμε, πολὺ δὲ λιγότερο νὰ ἐφαρμόζουμε καὶ τίς πιὸ στοιχειώδεις ἀρχές της. Ἄγνοοῦμε οἱ πολλοὶ στὸν τόπο μας ἢ θέλομε νὰ ἀγνοοῦμε μερικὰ ἀπλά, ἄλλὰ βασικὰ τῆς δημοκρατίας πράγματα. Ὅταν π.χ. θέλῃ κανένας τὰ δημοκρατικὰ δικαιώματα γιὰ τὸν ἑαυτό του, πρέπει φυσικὰ

νὰ τὰ παραδέχεται καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἡ δημοκρατία θεμελιώνεται ἐπάνω στὴν ἐλευθερία. Ἐλευθεροὸς ὁμως δὲν εἶναι αὐτός, ποὺ κάνει ὅ,τι θέλει, γιὰτὶ αὐτὸ δὲν εἶναι ἐλευθερία, παρὰ σκλαβιά στὶς παρορμήσεις του καὶ στὶς ἐπιθυμίες του. Δυστυχῶς ἔτσι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀντιλαμβανόμεσθε τὴν ἐλευθερίαν ὡς «ἐτσιθελισμόν», ὡς κάτι τὸ ἐξωτερικόν, τὸ ἐξω ἀπὸ μᾶς. Κι ὁμως ἡ ἐλευθερία εἶναι κάτι ἀναπόσπαστο μὲ τὸ ἐσωτερικόν μας εἶναι. Εἶναι ἐσωτερικὴ κι ὄχι ἐξωτερικὴ, τὴν κατακτᾷς, δὲ σοῦ τὴ χαρίζουν, γιὰτὶ δὲ χαρίζεται, δὲ δίνεται σὰ δῶρο, εἶναι ἐσωτερικὴ κατάφασις, εἶναι συνειδητὴ ἀνάληψις κοινωνικῆς εὐθύνης. Ἐλεύθερος βέβαια δὲν εἶναι ὅποιος κυριαρχεῖται ἀπὸ προλήψεις καὶ προκαταλήψεις ἢ σκλαβώνεται ἀπὸ τὰ πάθη του, τὰ συμπερόντά του, τοὺς ἐγωισμούς του, τὸν ἀσφυκτικὸν ἀτομικισμό του, τὶς ἐπιθυμίες του. Ὡστόσο γιὰ ἐλευθερίαν καὶ δημοκρατίαν οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ μᾶς τοὺς νεοέλληνας θεωροῦμε τὴν αὐταρχικότητά μας, τὸν «ἐτσιθελισμόν» μας, τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐμπαθειῶν μας ἢ τῶν ἰδιοτελεῶν σκοπῶν μας καὶ πολλὰς φορὰς ἀκόμη καὶ τὴν ἀναίδειάν μας.

Εἶναι μοναδικὴ ἴσως ἡ ἀπειθαρχία μας ἔναντι τοῦ κράτους. Καθένας σχεδὸν σεβασμὸς παρὰ ὑπονόμευσις. Βρίσκομε τὸ κράτος, ποὺ εἶναι ἡ εἰκόνα καὶ ἡ ὁμοίωσίς μας. Στερούμεθα καὶ τῆς πιὸ στοιχειώδους κοινωνικῆς εὐθύνης, συνειδήσεως, τάξεως, κάτι, ποὺ δὲ φαντάζομαι νὰ συναντιέται ἴσως ἄλλοῦ τόσο ἐκδηλᾷ, ὅσο στὸ ρωμέϊκον. Κι ὁμως ὅλοι μας κάνομε ὑπερβολικὴν κατάχρησιν τῆς λέξεως δημοκρατία. Ἀποκαλοῦμε τοὺς ἑαυτοὺς μας δημοκράτες, ἐναβρυνόμεσθε καὶ κομπάζομε, ὅτι εἴμαστε λαὸς ἀπὸ γεννησιμιοῦ μας δημοκρατικὸς. Ἴσως πούθενά ἄλλοῦ νὰ μὴν ἔχη κακοποιηθῆ ἡ ἔννοια τῆς δημοκρατίας τόσο, ὅσο στὸν τόπον μας. Ἡ ἀνωριμότητά μας εἶναι πράγματι χαρακτηριστικὴ καὶ ἡ περιρρέουσα τὴν κοινωνίαν μας πολιτικὴ, ἐκπολιτιστικὴ, μορφωτικὴ καὶ δημοκρατικὴ ἀτμόσφαιρα, εἶναι τέτοια, ὥστε νὰ ἀνέχεται αὐτὰ μας τὰ καμώματα.

Ἡ παιδεία μας: Αὐτὴ περιχαρακωμένη στὸ στενὸν τῆς πνεύμα, στὶς λέξεις, δὲν πρόσεξε ποτὲ τὴν οὐσίαν. Τί ὠφέλησε ἡ δῆθεν διδασκαλία τοῦ «Ἐπιταφίου» τοῦ Θουκυδίδου; Ποιὸς ὠφελήθηκε ἀπὸ τὰ θεσπέσια τῆς δημοκρατίας ἰδανικά; Πῶς νὰ ὠφελήθῃ ὁ νεοέλληνας, αὐτὸς ποὺ κατὰ τὸ πλεῖστον ἓνα καὶ μόνον γνωρίζει, τὸν ἀτομισμό του, τὴ διεκδίκησιν τοῦ ἀτομικοῦ του συμφέροντος κατὰ τὸν πιὸ ἀδιάντροπον τρόπο; Ὅλα τὰ ἄλλα χάνονται μπρὸς σ' αὐτό, ὅπως τὰ ποτάμια μέσα εἰς τὴ θάλασσαν.

Μερικὲς φορὰς, ὅταν κανένας παρακολουθήσῃ συστηματικὰ τὶς διαφορὰς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς μας, κυρίως στὸν τύπον, περιοδικὸν ἢ ἡμερήσιον, στὶς συζητήσεις μας, στὶς ἐνέργειάς μας καὶ εἰς τὴν στάσιν μας ἀπέναντι τῶν ἄλλων,

λων θὰ καταλήξῃ στὸ συμπέρασμα, πὼς ἐδῶ, σὲ τοῦτο τὸν τόπο, πού διαρκῶς φλυαροῦμε γιὰ δημοκρατία καὶ δημοκρατικούς θεσμούς, κάθε ἄλλο ἀπὸ δημοκρατία ἔχομε. Θὰ ἦταν πλησιέστερα πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἂν ἔλεγε, ὅτι ἔχομε μιὰ πολιτεία στὴν ὁποία ἐπιπολάζουν ἀκόμη τὰ πάθη ἢ οἱ ἐξάψεις τῆς στιγμῆς. Στὴ θέση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν τὰ πολιτικά κόμματα θέτουν πολλές φορές τὶς κομματικές ἐπιδιώξεις τους, φυσικά ὄχι ἐπάνω σὲ δημοκρατικές βάσεις. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο πὼς μπορεῖ κανένας νὰ μιᾶ θετικά γιὰ δημοκρατία, πὼς μπορεῖ νὰ θεμελιωθῇ ἔτσι μιὰ δημοκρατία; Ἐπάνω σὲ ποιὲς βάσεις; Στὸ συναίσθημα; Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες κινούμεθα πάντοτε ἐπάνω στὸ συναισθηματικὸ κόσμο κι ὄχι στὴ λογική. Τὸ πολυκομματικὸ εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς πολιτικῆς μας σκέψης, καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψη κομμάτων ἀρχῶν. Ἀδυναμίες, πού προκαλοῦν πραξικοπήματα, πολιτικές καὶ ἐθνικές καταστροφές. Ἀδυναμίες, πού δὲν μᾶς ἀφήνουν νὰ διδαχθοῦμε ἀπὸ τὰ παθήματά μας. Ἐνα θλιβερὸ φαινόμενο ἐνὸς λαοῦ, πού ἀξίζει καλύτερης τύχης καὶ ὁ ὁποῖος διαρκῶς πολιτικολογεῖ, χωρὶς ἔχνος πολιτικῆς σκέψης καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλάβῃ τὶς εὐθύνες του. Τὶς φορτῶνει πάντα σὲ τρίτους. Θέλομε νὰ πιστεύουμε γιὰ ὅλα τὰ παθήματά μας στὸ μῦθο τῆς διαρκῶς καὶ πάντα ξένης ἐπέμβασης—χωρὶς νὰ μᾶς λείπουν βέβαια κι αὐτὲς—κι ὄχι σὲ δικά μας σφάλματα. Ἐτσι ἀποναρκῶνουμε τὶς ψυχές μας ἀπὸ κάθε ἔχνος ἢ τάση γιὰ ἀνάδευση αἰσθήματος εὐθύνης. Θὰ σημειώσω ἔγραφε ὁ Μακρυγιάννης, «τὴν ἀλήθεια γυμνὴ χωρὶς πάθος ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι πικρὴ». Γι' αὐτὸ καὶ δὲ συγχωροῦμε ποτὲ σὲ κανέναν δικό μας ἢ ξένο ὅταν μιᾶ γιὰ τὰ ἐλαττώματά μας, χαρακτηριστικὸ ἀνωριμότητας καὶ ἐλλείψεως καὶ τῆς στοιχειώδους αὐτοκριτικῆς καὶ αὐτογνωσίας μας.

Μέτρο μὲ τὸ ὁποῖο μετροῦμε τὰ πάντα στὸν κόσμο εἶναι ὁ κακὸς ἀτομικισμὸς μας, δηλαδή ἡ ἀέναη στροφὴ μας κατὰ ξεδιάντροπο τρόπο πρὸς τὸ ἀτομικὸ καὶ μόνον συμφέρον μας. Ὡστόσο μερικές φορές, γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα οἱ νεοέλληνες παρουσιάζομε ψυχικὲς ἀνατάσεις—ζυπνοῦν οἱ κοιμισμένες ἀρετὲς τῆς φυλῆς μας—ἀφομοιωνόμαστε μὲ τὸ σύνολο. Συμφιλιωνόμαστε μὲ τὸ κράτος, κυρίως, ὅταν κινδυνεύουμε ἀπὸ ἐξωτερικούς ἐχθρούς—ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ τότε ὄχι πάντοτε—ἐνεργοῦμε κατὰ τρόπο ἐπαινετό, θαυμαστὸ καὶ ἀξιοζήλευτο. Ὁ λαὸς μας παρουσιάζει τέτοιες ἐκλάμψεις ἀνατάσεως, ἀγκαλιάζει φαρδιά πλατιά τὴν ἰδέα τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν ὁλότητα (1821, 1912, 1940). Ἀφήνει τὸ στενὸ του ἀτομικισμὸ καὶ αἶρεται σὲ κόσμον ἰδεατό, ὑπερπροσωπικό, γιὰ νὰ πέσῃ ὅμως δυστυχῶς ὕστερα ἀπὸ λίγο χαμηλά, κατάχαμα κινούμενος καὶ κυλιόμενος μέσα στὰ πολλὰ καὶ θανάσιμα ἐλαττώματά του καὶ κυρίως στὴν προσφιλεῖ ἀδυναμία ὅλων μας: στὸν ἀτομικισμὸ μας στὴν πιὸ κακὴ μορφή του.

Ἵπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη ἀκόμη ομάδα ἐλαττωμάτων μας φυσικὰ σὲ ἔντονη μορφή: Ἡ τάση γιὰ παράβαση τῶν νόμων καὶ ἀνυπακοή σ' αὐτούς, ἡ ἔλλειψη πειθαρχίας καὶ τάξεως, ἡ αὐθάδεια καὶ ἀπέχθεια πρὸς τὸ κύρος, ἡ ἔλλειψη σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἀνωτέρους, ἡ ἀσυνέπεια τῶν λόγων καὶ ἡ ἔλλειψη συνειδήσεως εὐθύνης, ἡ τάση γιὰ ἐπιβολή καὶ δημοσιότητα, ἡ διάχυτη ἔντονη δυσπιστία, τὸ φατριαστικὸ πνεῦμα, ἡ ἔντονη ἀδυναμία μας πρὸς τὴ φρασεολογία καὶ τὶς πομπώδεις φράσεις, ἡ φιλαρχία καὶ ἡ καταστροφικὴ δημαγωγία, τὸ σαράκι τῆς δολερῆς διχόνοιας, ἡ παχυλὴ ὑποκρισία δημοκρατικότητος, ὁ εὐκολὸς κομματισμὸς μας—ὁ πέρα ἀπὸ τὸ μέτρο πολλὰς φορὲς διαπληκτισμὸς τῆς κάθε φορὰ ἀντιπολιτεύσεως— μὲ τὶς εὐδιαίρετες κομματικὰς κινήσεις. Τὸ «ἐγὼ» μας, πού τὸ τοποθετοῦμε ἐπάνω ἀπὸ τὸ νόμο, ὁ πλαστὸς πόθος γιὰ ἰσότητα ὄχι βέβαια ἀπέναντι τῶν νόμων, γιὰτὶ αὐτὴ ἡ τάση δὲν ἀπορρεῖ ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴ δικαιοσύνη, ἀλλὰ ἀπὸ φθόνον τῆς ὑπέρτερης ἀξίας τοῦ ἄλλου... «Μιὰ κι ἐγὼ δὲν εἶμαι ἄξιος ν' ἀνεβῶ ὑψηλότερα ἀπὸ σένα, τουλάχιστον νὰ μὴν ἀνεβῆς καὶ σὺ ψηλότερα ἀπὸ μένα... Θὰ προσπαθῆσω μὲ κάθε μέσον νὰ σὲ γκρεμίσω». Κανενὸς εἶδους ὑπεροχὴ καὶ ἀξία δὲ μᾶς εἶναι ἀνεκτὴ. Κάθε ὑπεροχὴ μᾶς προσβάλλει προσωπικά. Κι ἔτσι ἐπιστρατεύομε ὅ,τι κατώτερο ἔχομε, κάθε εἶδος κιβδηλείας καὶ σοφιστείας, ὥσπου νὰ γκρεμίσουμε αὐτὸ πού ὑπερέχει ἀπὸ μᾶς, ὅσο κι ἂν μπορῆ νὰ εἶναι ὀλοφάνερο, πὼς ἐμεῖς εἴμαστε κατώτεροί του.

Τὸ φιλότιμο, πού συχνὰ τὸ ἐπικαλούμεθα, τὸ κατεβάσαμε ἀπὸ τὴν ὑψηλὴν τοῦ θέσης σὰν ἀνώτερο («εἶναι»), δηλαδὴ σὰν προσπάθεια νὰ τιμᾷ κανένας τὴν ἀρετὴν, νὰ τὴν ἐνσαρκιώνῃ καὶ νὰ τὴ ζῆ, τὸ κατεβάσαμε στὴν τάση νὰ ἐκτιμοῦμε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο τὸν ἑαυτὸ μας. Τὸ καταντήσαμε στὴν «ἀναζήτησιν τοῦ κολακευομένου εἰδώλου μας στὰ μάτια τῶν τριγυρινῶν μας». Ἔγινε «νταηλίκι», ὅπου ἀγνοοῦμε, πὼς καμιὰ φυσικὴ δύναμη δὲ φτάνει τὴν ψυχικὴν παλληκαριά νὰ μπορῆς π.χ. νὰ ξεστομίσης μιὰν ἀλήθεια, ὅσο κι ἂν συμβῆ νὰ ζημιωθῆς. Ἡ παιδεία μας δὲ δημιουργεῖ καμιὰ ἀτμόσφαιρα θάρρους καὶ ἠθικῆς παλληκαριᾶς. Τὰ προγράμματά μας φαίνεται νὰ λησμονοῦν, πὼς ἱκανότητες καὶ γνώσεις, χωρὶς νὰ συντροφεύωνται ἀπὸ ἠθικὴ τὸλμη, βούλησιν καὶ εὐρωστία ὄχι μόνον δὲν ἔχουν ἀξία, παρὰ εἶναι κίνδυνος σ' ἐκείνους, πού τὶς ἔχουν. Ἡ ἱκανότητα καὶ ἡ εὐψυχία στὸν τόπον μας ὄχι μόνον δὲ λαμβάνονται ὑπόψιν καὶ δὲν τιμῶνται, παρὰ καταδιώκονται.

Ἀκόμη ἡ ἔλλειψη εὐσυνειδησίας, ἡ συναλλαγὴ, ἡ ἄρνησιν γιὰ τὴν ἄρνησιν πού μ' αὐτὸ τὸ νόημα τὴ χαιρόμαστε καὶ τὴν ἐπιδιώκομε, ὅσο κι ἂν εἶναι παράλογη. Τὸ «γιατὶ ἐσὺ κι ὄχι ἐγὼ» εἶναι βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς σκέψης μας καὶ τῶν ἐνεργειῶν μας σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς μας.

Ἡ μὴ ἀναγνώριση τῆς ἰκανότητος τοῦ ἄλλου, ἡ σ υ κ ο φ α ν τ ῖ α, τὴν ὁποί-
α ἀπὸ παλιὰ χρόνια ἔχομε ἀναγάγει σὲ ὑψηλὴ τέχνη, δυστυχῶς σὲ ἐπιστήμη,
ἡ δ ι α β ο λ ῆ, δηλαδὴ ἡ ἔντεχνη καὶ ὑπουλη κατηγορία ἢ ἡ δυσφήμιση, ὅ-
πως καὶ ἡ σοφιστεία, ἡ τέχνη νὰ διαστρεβλώνομε τὴν ἀλήθεια καὶ πολλὰ ἄλ-
λα ἀκόμη ἐλαττώματά μας, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον δὲν τὰ καταπολεμοῦμε στὸ
σπίτι, στὸ σ χ ο λ ε ῖ ο καὶ στὴν κοινωνία, παρὰ συνειδητὰ ἢ καὶ ἀσύνειδα
τὰ καλλιεργοῦμε παντοῦ σὲ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις καὶ συναλλαγές μας.

Ἡ π α ι δ ε ῖ α μας ὑπερτιμᾷ τὴν κοινὴ ἀντίληψη τῆς «ἐξυπνάδας» τῆς
φτηνῆς σημασίας της, ὥστε ν' ἀντισταθμιζῆ μ' αὐτὴν «παραβάσεις ἠθικῆς ὑφῆς».
«Ναί», ἀκούει κανένας σχεδὸν κατὰ κανόνα στὰ σ χ ο λ ε ῖ α μας, — ἀλλὰ καὶ
ἔξω ἀπ' αὐτὰ στὸ κοινωνικὸ κλίμα — «ἔκανε τοῦτο ἢ τὸ ἄλλο ἀντίθετο ἀπὸ τὸ
νόμο καὶ τὸν ἠθικὸ κανόνα, ἀλλὰ εἶναι ἔξυπνος, καλὸς στὰ μαθήματά του...».
Κι ὅλα αὐτὰ λέγονται γιὰ νὰ μειώσουν τὸ ἀξιόμηπτο τῆς ἠθικῆς παραβάσεως.
Λέγονται δυστυχῶς πολλές φορές καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς καθηγητὲς καὶ
δασκάλους μας σὰν ἀντιστάθμισμα τοῦ κακοῦ, γιὰτὶ οἱ φορεῖς αὐτοὶ τῆς ἀγω-
γῆς, πού ζοῦν φυσικὰ μέσα στὸ γενικὸ πνεῦμα τοποθετοῦν τὶς ξερὲς ἀπλῶς
γνώσεις σὲ ὑψηλότερο σημεῖο ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, τὸν ἠθικὸ χαρακτήρα, τὴν ἠ-
θικὴ τάξη. Κι ἂν καμιά φορὰ ἀγανακτοῦμε, δὲν ἀγανακτοῦν μερικοὶ γιὰ τὴν
ἠθικὴ παράβαση, παρὰ γιὰτὶ «στάθηκε τόσο κουτὸς» ὁ παραβάτης, ὥστε νὰ
πιασθῆ. Ἀγανακτοῦμε γιὰτὶ δὲν ἔδειξε «καπατσωσύνη» καὶ ραφιναρισμένο
«ἀτσιδιισμό». Εἴμαστε, ὅπως τονίσαμε, φοβεροὶ ἀτομικιστὲς, σὲ τέτοιο ση-
μεῖο, πού σιγὰ σιγὰ μαραινόμεστε ὅλοι μας μαζὶ στὸ μικρὸ ἑαυτὸ μας. Τὸ
κοινὸ μίσος καὶ τὸ κοινὸ συμφέρον μᾶς ἐνώνουν σφικτὰ, δυνατὰ, ὅπου ὅμως
δὲν ὑπάρχει αὐτὸ συναντᾷ κανένας συνήθως τὸ κενό, τὴν ἀδιαφορία τοῦ ἀν-
θρώπου πρὸς τὸ συνάνθρωπο. Τὰ ἰδανικά μας εἶναι ἀτομικά, γι' αὐτὸ καὶ τὰ
πολιτικὰ κόμματα εἶναι κυρίως κόμματα συμφερόντων καὶ ἰδανικὸ κάθε ἡγέ-
τη ὁ ἑαυτοῦλης του.

Εἴμαστε ἀνυπόμονοι. Θέλομε ἀλλαγές, ἔστω καὶ ἐπὶ τὰ «χεῖρω». Τὴν
ἀνυπομονησίαν μας καὶ τὸ ἀψίκορο τὰ χορταίνομε μὲ τὶς ὑποσχέσεις, σ' αὐτὲς
εἴμαστε εὐπιστοὶ. Πιστεύομε στὶς ὑποσχέσεις τῆς ἀλλαγῆς τῶν κάθε εἶδους
δημοκόπων, δημαγωγῶν, φρασεολόγων, παρὰ τὴν ἔντονη δυσπιστία μας στὶς
ἀναμεταξὺ μας σχέσεις.

Εἴμαστε λαὸς ἀ ν υ π ὀ μ ο ν ο ς. Ἡ ἀρρώστεια μας φωλιάζει στὴν ἄρνη-
ση νὰ δεχτοῦμε νὰ ἐξαφανίσουμε τὰ ἀτομικά μας συμφέροντα, νὰ τὰ παραμερί-
σουμε μπρὸς στὴν εὐδὼση ἐνὸς ὁμαδικοῦ ἔργου. Δὲν κρίνομε σχεδὸν ποτὲ μὲ
δικαιοσύνη τὸ συναγωνιστὴ μας καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑποτασσόμεστε ποτὲ στὴν
ὑπεροχὴ του. Κι ἐκεῖνες τὶς ἀρετὲς πού ἔχομε τὶς διασπαθίζομε σὲ περιττοὺς
ἀγῶνες. Εἴμαστε ἐριστικοί. Τὸ ἔθνικόν μας τραγοῦδι ἀρχίζει ἀπὸ τὴν «μῆνιν»
τοῦ καυγᾶ. Δυστυχῶς ὅλα αὐτὰ ἡ π α ι δ ε ῖ α μας δὲν τ' ἀντικρύζει σὰν σοβα-

ρὲς ἀνασταλτικὰς δυνάμεις στὸ ἔργο τῆς. Λὲς καὶ δὲν τὴν ἐνδιαφέρουν.

Ἐπειτα ἐκεῖνο ποῦ ἐπιπολάζει πάλι εἶναι ἡ τάση τῆς φιλοπρωτίας. Αὐτὴ κυριαρχεῖ παντοῦ, ὄχι βέβαια στὴν καλὴ μορφή τῆς στὸ «αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλαι», παρὰ στὴν πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ὑγείας τοῦ ἐγῶ μορφῆ, δηλαδὴ στὴν «ἐγωπάθεια», στὴν πέρα τοῦ πρεπούμενου καὶ δημιουργικοῦ ἐγῶ ποῦ ὀδηγεῖ στὴν ἀνυπακοή στὸν κοινὸ νόμο καὶ στοὺς γενικούς σκοποὺς τῆς πολιτείας. Τὸ ἀνυπότακτο σὲ κάθε εἶδος πειθαρχίας, ἡ περιφρόνηση τῶν ἄλλων καὶ ὁ φθόνος, ἡ ἀρρωστημένη διόγκωση τῆς ἀτομικότητας σπρώχνουν σχεδὸν τὸν κάθε Ἕλληνα νὰ θεωρῇ τὸν ἑαυτὸ του πρῶτο μέσα στοὺς ἄλλους. Ἀδιαφορώντας γιὰ ὄλους καὶ γιὰ ὅλα, παραβλέποντας ὅ,τι ἔγινε πρῖν, ὅ,τι γίνεται γύρω του, ἀρχίζει κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ δὲν ἀμφιβάλλει, πὼς πορεύεται πρῶτος στὸ σωστὸ δρόμο. Ταλαιπωρεῖ ἀπὸ αἰῶνες τὴν ἐλληνικὴ ζωὴ ἡ ὑπέρμετρη ἐμπιστοσύνη τοῦ Ἕλληνα στὴν προσωπικὴ του γνώμη καὶ στὶς προσωπικὰς του δυνατότητες. Δὲν θέλει νὰ ὑποβάλλῃ τὴ σκέψη του στὴ βάσανο μιᾶς ὁμαδικῆς συζήτησης. Ὡστόσο προτιμᾷ νὰ ριψοκινδυνεύσῃ μὲ μόνες τὶς προσωπικὰς του δυνάμεις. Τὸ φαινόμενο τῆς φιλοπρωτίας στὴν ἀρνητικὴ πλευρὰ του δεμένο βέβαια μὲ τὸν ὠμὸ νεοελληνικὸ ἀτομικισμό ἀντὶ τὸ Σχολεῖο νὰ χτυπήσῃ ἀνελέητα αὐτὸ τὸ ἀντικεινικὸ φαινόμενο τὸ ἐκτρέφει μὲ φροντίδα καὶ προσοχή, τὸ καλλιεργεῖ.

Ὅταν πρόκειται νὰ διεκδικήσουμε τὰ προσωπικὰ μας συμφέροντα κοβόμαστε, γινόμαστε μαχητικοί. Δὲν ἐκφράζομε γνώμη οὔτε ἀναλαβαίνομε τὴν εὐθύνη νὰ ἐκφράσουμε τὴ γνώμη μας ἐπάνω σὲ γενικότερα προβλήματα σὰν νὰ μὴν ἔχομε γνώμη. Κι ὁμως ἔχομε, ἀλλὰ τὴν κρατοῦμε γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας. Ἡ βάση αὐτῆς τῆς στάσης μας εἶναι ἡ δειλία καὶ ἡ ἰδιοτέλεια, λείπει ἡ παρρησία, γιὰτὶ δὲν εἰμάστε «κοροῖδα» ὅπως λέμε γιὰ νὰ ριψοκινδυνεύσουμε τὸ παραμικρὸ καὶ νὰ δυσαρεστήσουμε κανένα. Καιροσκοπισμὸς σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς μας. Πάντως ἀπουσιάζει τὸ θάρρος, ἡ γενναϊότητα νὰ ἀποδοκιμάσουμε τὸ ἄπρεπο, φοβούμεστε τὴν εὐθύνη καὶ τὶς συνέπειες. «Ἐσύ θὰ διορθώσης τὸν κόσμον;». «Τί σὲ μέλλει;». «Κάνε τὴ δουλειά σου». Ἡθικὴ ἀπάθεια, πτώση ἠθικῆς στάθμης, ἀδιαφορία ἐπικίνδυνη.

Ὁ νεοέλληνας τείνει πρὸς τὸ μηδενισμό, δηλαδὴ τείνει νὰ ταυτίσῃ τὸ καλὸ, τὸ ὀρθὸ, τὸ ἀληθινὸ μὲ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον του. Ὅλες οἱ θεωρίες του καὶ οἱ δῆθεν πεποηθήσεις του ἔχουν μόνον ἓνα τέρμα, μιὰ ἀξία, τὴν ἐπιτυχία, ὅ,τι τὸν ἐξυπηρετεῖ προσωπικὰ καὶ μόνον.

Λατρεύομε τὸ ἄμεσο κέρδος καὶ τὴν εὐκολία. Ποιὸς μπορεῖ ν' ἀρνηθῇ ὅτι δὲν εἰμάστε λάτρεις τοῦ «ἐλάσσονος κόπου» καὶ τῆς «ἥττονος προσπαθείας»; Καὶ ἡ παίδεια μας; Τὸ ἴδιο ἰδανικὸ ἔχει κι αὐτὴ. Αὐτὸ ἐπιδιώκει, δηλαδὴ

τὸ κυνήγημα τοῦ «χαρτιοῦ» μὲ κάθε μέσον καὶ ὅπως-ὅπως, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κόπο καὶ τὴν ἐντατικὴ προσπάθειά. Ποιὸς ἐργάζεται συστηματικὰ στὸν τόπο μας, ἀφοῦ δυστυχῶς τὴν ἐργασία τὴν ὀραματιζόμεστε σὰν ἀγγαρεία; Ἡ ἴδια ἡ παιδεία μας δὲν πιστεύει στὴν ἐργασία τόσο, ὅσο πρέπει. Δὲν προσέχει καὶ τόσο πὼς ἐργασία θὰ πῆ σύστημα καὶ πὼς αὐτὴ ἀπαιτεῖ συνέχεια, συνέπεια, ἀντοχή, ὑπομονή, ἐπιμονή κι εὐσυνειδησία. Εἶναι καλὸς λέμε γιὰ κάποιον ποῦ διαβάζει καὶ περνᾷ τὰ σκαλοπάτια τῆς παιδείας. «Ναί», λέμε, «ἀλλὰ σπάει στὸ διάβασμα». Αὐτὸ τὸ λέμε περιφρονητικά, σὲ ἀντίθεση, πὼς δὲν εἶναι τάχατες «ἔξυπνος». Κι ἐννοοῦμε πὼς, «ἀφοῦ εἶναι κουτός, ἄς διαβάζη». Κάποτε ρώτησα ἓνα καθηγητὴ γιὰ κάποιον μαθητὴ καὶ μοῦ εἶπε, ναί, καλὸς ἀλλὰ «σπασίπλα». Μ' αὐτὸ τὸ νόημα ποῦ ἀντικρύζουμε τὴν ἐπιμέλεια καὶ τὴν ἐργατικότητα προσπαθοῦμε νὰ μειώσουμε τὸ πρόσωπο καὶ τὴν ἀρετὴ του. Ἐμεῖς οἱ ἄλλοι ποῦ δὲν ἐργαζόμεστε μὲ ὑπομονή, ἀφήνεται νὰ ἐννοηθῆ πὼς εἴμαστε «ἔξυπνοι» κι ἄς μὴ περνοῦμε στὰ μαθήματα, ἐνῶ ὁ ἐπιμελὴς εἶναι σχολαστικός, «δὲν παίρνει στροφές», «δὲν τοῦ κόβει», γι' αὐτὸ καὶ σκύβει σὰν τὸ καματερὸ ἐπάνω στὸ βιβλίον του καὶ πόσα ἄλλα δὲν τοῦ προσάπτομε. Ἄλλωστε πόσο δὲν καμαρώνουμε ὑπερήφανα, ὅταν βλέπουμε ἄλλους λαοὺς νὰ δίνονται στὸ καθῆκον, ἐνῶ ἐμεῖς, «οἱ ἀτσιδές», ξέρομε νὰ τὰ βολεύουμε καὶ δὲν εἴμαστε σὰν αὐτοὺς τοὺς «κουτόφραγκους». Τὴν προσήλωσιν στὸ καθῆκον ὁ νεοέλληνας τὴν θεωρεῖ «κοροϊδίλιον». Εἶναι νὰ μᾶς κλαίη κανένας, ἂν δὲν ἀπαλλαγῶμε ἀπὸ τὴν «ἔξυπνάδα μας», ἂν δὲν ἀλλάξουμε νοοτροπία, ἂν ἡ παιδεία μας δὲ λάβῃ πολὺ στὰ σοβαρὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν ἐλαττωμάτων μας, τὴν ἀλλαγὴ τῆς νοοτροπίας μας.

Εἴμαστε ἄσσοι τῆς «κομπίνας», ἀφοῦ, ὅπως εἶπαν, καὶ εἶναι σωστὸ πὼς ἐπαινοῦμε πάντα τὸν «κομπιναδόρο». Αὐτὸς θεωρεῖται καὶ λογαριάζεται ὡς πετυχημένος. Κι ὄχι στοὺς κύκλους τῶν «κομπιναδῶρων» καὶ τῶν «τραμπούκων», τῶν «τσιλιαδῶρων» καὶ τῶν ὁμοίων τους, ἀλλὰ φεῦ! καὶ σ' ὄλους τοὺς ἄλλους κι ἀκόμη... «Θοῦ Κύριε φυλακὴν τῷ στόματί μου». Τὸ φαινόμενο δὲν τὸ γενικεύω, γιὰτὶ ὑπάρχουν καὶ οἱ ἐξαιρέσεις, ὥστόσο ὡς λαὸς χαιρόμαστε «τὸν ἄνθρωπο τῆς κομπίνας», τὸν ἐπαινοῦμε. Κι ἔτσι συνειδητὰ ἢ ἄσυνειδα τοῦ τοποθετοῦμε μπρὸς στὸ νέο σὰν ἰδανικὸ, ὑπόδειγμα τουλάχιστον γιὰ μίμησιν. Ἡ ζωὴ εἶναι λοιπὸν «κομπίνα», λέει καὶ πιστεύει ὁ νεοέλληνας.

Τὸν ἀπονήρευτο τὸν ὑποτιμοῦμε, γιὰτὶ δὲν μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε «ἔξυπνον» ἄνθρωπο νὰ μὴν κρύβῃ σκέψεις, σκοποὺς κλπ. κατὰ τρόπο ὑστερόβουλο, ἀφοῦ οἱ πολλοὶ κυριαρχοῦμεθα ἀπὸ καχυποψία καὶ ὑστεροβουλία, κρυψινοια καὶ ἀνειλικρίνεια. Πὼς νὰ στήσης ἀνθρώπινες σχέσεις ἐπάνω σὲ τέτοιες βάσεις; ποῦ μπορεῖς νὰ βρῆς ἀνάμεσά μας ἀνθρώπους μὲ εἰλικρίνεια, ὅταν αὐτὴ ἀντικρύζεται ὡς εὐθθεια; Καὶ ἡ παιδεία μας; Κι αὐτὴ ἀνα-

πνέει τὴν περιρρέουσα τὴν κοινωνία μας ἀτμόσφαιρα, ἀπ' αὐτὴ τρέφεται, μέσα σ' αὐτὴ πορεύεται τουλάχιστον οὐσιαστικά.

Ὁ νεοέλληνας χαίρεται νὰ βρίσκεται πάντα μέσα στὰ πράγματα. Χωρὶς δισταγμὸ ἀλλάσσει ἀντιλήψεις, ιδέες, ἰδεολογίες· ἐγκαταλείπει φιλίες, λησμονεῖ τὶς σχέσεις του, ἀρκεῖ νὰ ἐξυπηρετῆται τὸ συμφέρον του ἢ νὰ κολακεύεται κάποια ματαιοδοξία του, ἀλλὰ προπαντὸς αὐτὸ τὸ πρῶτο. «Προσαρμόζεται», ὅπως λέμε, δηλαδὴ ἀνάλογα μὲ ὅπου φυσᾷ ὁ ἀέρας. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν προσαρμογὴ τὴν ἐπαινεῖ πολὺ, δηλαδὴ τὴν ἀπεμπόληση ἰδεῶν ἠθικῶν, φιλικῶν φραγμῶν κλπ. Πρῶτος καὶ καλύτερος μὲ τοὺς ἀνέμους ποὺ φυσοῦν, γίνεται ΟΦΑ, δηλαδὴ ὅπου φυσᾷ ὁ ἀέρας.

Εἶναι πάλι θλιβερὸ τὸ π ὅ σ ο ὕ π η ρ ε τ ο ὕ μ ε ὄλοι μας μικροὶ καὶ μεγάλοι τὰ πάθη μας, τὸ στεῖρο φανατισμὸ μας. Κυριαρχεῖ τὸ μικρόχαρο στὴν ψυχὴ τοῦ νεοέλληνα, στὴν καθημερινὴ ζωὴ του, παραμερίζει ὅλα τὰ ζωτικὰ προβλήματα καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὰ μικρά, τὰ ἐπουσιώδη, χάνοντας ἔτσι τὴν αἴσθηση τῆς σοβαρότητας. Κυνηγοῦμε τὶς ἐντυπώσεις καὶ δὲν στενοχωροῦμαστε γιὰ νὰ τὶς προκαλέσουμε, ἂν θὰ χρησιμοποιήσουμε τὸ ψέμα καὶ μάλιστα καὶ τὸ πιὸ χοντροειδές, ἀρκεῖ νὰ πετύχουμε.

Εἶναι καλὴ ἡ ἔξαρση τῶν ἀρετῶν, ὅταν γίνεται κατὰ τρόπο, ποὺ νὰ μὴ φτάνουμε στὶς δημαγωγικὲς κολακειῆς τοῦ ἑαυτοῦ μας. Δὲν ὑπάρχει κανένας λαὸς χωρὶς ἀρετὲς καὶ χωρὶς ἐλαττώματα. Τὰ δικὰ μας ὅμως ἐλαττώματα τ' ἀφήσαμε νὰ γίνουν τόσα πολλὰ, ποὺ πνίγουν καὶ τὶς ὑπάρχουσες ἀρετὲς. Οἱ ἀλλαγές δὲν ἔρχονται ἀπ' ἔξω. Γιὰ ν' ἀλλάξουμε εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίσουμε καλὰ τί μᾶς φταίει. Νὰ μὴν προχωροῦμε κατὰ ἀσύδοτο τρόπο πέρα ἀπὸ τὰ πρέποντα. Μὲ ἐξωτερικὲς ἀλλαγές καὶ μὲ παχιά λόγια δὲ γίνεται τίποτε. Εἶναι ἀνάγκη νὰ βροῦμε τὸ μέτρο, νὰ σταματήσουμε κάπου. Νὰ πάψουμε νὰ αὐταπατώμεθα μὲ ἐξιδανικευμένες ὑπερβολές, ποὺ μᾶς ἐμποδίζουν νὰ βλέπουμε καθαρά τὰ πράγματα. Νὰ μὴν αὐτοτηδονιζόμεστε ἀπὸ τὶς ἠχηρές, στομφώδεις, ρητορικὲς, ἀλλὰ ἀδειανές καὶ κενές φρασεολογίες, παραγεμισμένες μὲ ὑποκρισία.

Ἡ παιδεία μας δὲ στάθηκε δυστυχῶς στὸ ὕψος της, ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ κατευθύνῃ τὶς σκέψεις καὶ τὶς πράξεις μας πρὸς ἓνα ὄντως ἀνώτερο πνευματικὸ ἐπίπεδο. Ποτὲ δὲν πλησίασε πρὸς τὴν ὑψηλὴ ἀποστολὴ της, πνίγεται κι αὐτὴ μέσα στὰ ἐλαττώματα τοῦ λαοῦ μας, ὅπως καὶ οἱ φορεῖς της φυσικά. Οὐσιαστικά καὶ πραγματικά καμιά ἀνάταση. Θεωρητικὰ λόγια μόνον καὶ αὐταπάτες, ψευτοἰδανικεύσεις, φενάκη. Λεῖπει ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ γενναιότητα, ἡ παρρησία.

Ἡ Ἐκκλησία μποροῦσε νὰ βοηθήσῃ πολὺ στὴν καταπολέμηση

τοῦ κακοῦ. Δυστυχῶς ἡ ἐκκλησία περνᾷ μιὰ χρόνια ἠθική κρίση στους κορυφαίους της, ἀλλὰ καὶ μέσα στους κόλπους της τέτοια πού γκρέμισε δυστυχῶς τὸ κύρος της, ἀφάνισε τὸ γόητρό της καὶ μηδένισε τὴν ἀγαθοποιὸ ἐπίδρασή της. Διαποτίσθηκε πολὺ ἀπὸ τὸ ἐγκόσμιο πνεῦμα, ὥστε νὰ παρουσιάζη ἀδυναμίες μὲ θλιβερὲς γιὰ τὸ σύνολό μας συνέπειες. Τὰ διδάγματα τῆς θρησκείας δυστυχῶς δὲ βρίσκουν πουθενὰ τὴν ἔμπρακτη κοινωνικὴ ἐφαρμογὴ τους.

Οἱ διανοοῦμενοὶ ἀρκετὲς δυστυχῶς φορές παρουσιάζουν θλιβερὲς ἀσυνέπειες ἀνάμεσα στὸ λόγο καὶ στὴν πράξη, ἀνάμεσα στὸ χτῆς καὶ τὸ σῆμερα, στὴ χτεσινὴ ὑπόστασή τους καὶ στὴ σημερινὴ ὑπαρξή τους. Ἀντικρῦζουν τὸ ἔργο τους ἀπλῶς σὰν ἐπάγγελμα καὶ ὄχι σὰν ἐκπλήρωση μιᾶς ἀποστολῆς μὲ ὑψηλότερο νόημα εὐεργετικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ καθοδηγήσεως τοῦ λαοῦ. Δὲ συναγτᾷ δυστυχῶς καὶ πολλοὺς νὰ στέκωνται στὰ πόδια τους γερά, ἠθικά, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πάντα παραμερίζονται ἀπὸ τοὺς ἐπιτήδειους, σπρώχνονται στὴν ἄκρη, ἀγνοοῦνται, ἀχρηστεύονται, τοὺς ἀχρηστεύουν οἱ ἐπιτήδειοι. Οἱ περισσότεροὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίφαση κρύβουν τὸν ὠμὸ ἀτομικισμό, τὸν ἄπρεπο ἐγωισμό καὶ τὴν τάση πρὸς τὸ ἀτομικὸ συμφέρον, τὴ συναλλαγὴ καὶ τὴν ὕλη. Κι ἐδῶ βέβαια δὲ λείπουν οἱ φωτεινὲς ἐξαιρέσεις.

Πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε καὶ νὰ μὴ μᾶς κακοφαίνεται οὔτε νὰ ψευτοπληγώνεται ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία μας, ὅτι οἱ αἰτίες τοῦ κακοῦ δὲ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ μᾶς, δὲ φταῖνε οἱ «περιστάσεις», οἱ «καιροί», «τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς». Τὸ κακὸ βρίσκεται μέσα μας καὶ ὄχι ἔξω ἀπὸ μᾶς. Συνηθίσαμε ν' ἀκούμε στους πανηγυρικοὺς λόγους τῶν ἐθνικῶν ἑορτῶν μας τὶς «ἀρετές» μας τόσο μεγάλοστομα, τόσο πομπώδιστα, τόσο ὑπερβολικὰ τονισμένες, πού σιγὰ σιγὰ πιστεύομε σ' αὐτὲς τὶς ἀνύπαρκτες ἀρετὲς μας, σ' αὐτὸ τὸ χρῶμα καὶ τὸ ὕψος πού τοὺς δίνομε. Ἡ τ α λ α ί π ω ρ η π α ι δ ε ί α μας δὲν κάνει καὶ αὐτὴ τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ τονίζη, πὼς εἴμαστε «ὁ περιούσιος λαός», τὴ στιγμὴ πού μᾶς πνίγουν τὰ ἐλαττώματά μας. Κρυβόμαστε πίσω ἀπὸ τὸ δάκτυλό μας, «χωρὶς αἰδῶ, χωρὶς λύπη, χωρὶς περίσκεψη».

Δὲν μπορούμε νὰ κατανικήσουμε μερικὲς ψυχολογικὲς ἀδυναμίες μας. Νικιοῦμαστε ἀπὸ κάθε εἶδους συναισθηματικὲς καταστάσεις, δὲν μπορούμε νὰ δημιουργήσουμε μιὰν ἰδανικὴ εἰκόνα ἔξω ἀπὸ μᾶς, πρὸς τὴν ὁποία νὰ προσανατολίσουμε τὸν ψυχικὸ μας κόσμο, ὥστε αὐτὸς νὰ τείνη πρὸς τὴν ἐνσάρκωσή της, πρὸς τὸ πλησίασμά της. Ὑποκύπτουμε στὰ καθημερινὰ καὶ ἀσήμαντα· δὲν προσπαθοῦμε ν' ἀνθέξουμε κάπως σὲ δοκιμασίες τῆς ψυχῆς, λυγίζομε κάτω ἀπὸ τὶς ἀψιθυμίες μας, τὰ πάθη μας μικρὰ ἢ μεγάλα τοῦ ἀκαλλιέργητου ψυχικοῦ κόσμου μας. Ψυχικὰ ἀδυνατισμένοι δὲν μπορούμε νὰ ἀπαρριστρωθοῦμε ἀπ' ὅ,τι κακὸ βαραίνει τὶς ψυχικὲς μας σχέσεις μὲ τοὺς

ἄλλους. Δὲν εἴμαστε σὲ θέση τὸ μικρὸ νὰ τὸ ἀντικρύσουμε σὰ μικρὸ καὶ ἀσήμαντο, παρὰ τοῦ δίνομε τὶς διαστάσεις ποῦ δὲν τὶς ἔχει, γιὰ μεγάλο κακὸ τῆς ψυχικῆς μας ἁρμονίας. Ἀκολουθοῦμε συναισθηματικὰ καὶ προβάλλομε διαρκῶς τὴν πενία μας σὰ δικαιολογία κάθε εἴδους ὀπισθοδρομικότητάς μας. Ἡ ψυχὴ μας κατέχεται καὶ πολιορκεῖται ἀπὸ ἀδρανεῖς παραστάσεις, ποῦ μὲ μοιρολατρικὴ τάση τὶς συντηρεῖ καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀπαγκιστρωθῆ ἀπὸ κάποια χρόνιαν μορφῆς νωχέλεια καὶ ραστώνη μὲ ἀνυπολόγιστες κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις.

Ἡ μορφωτικὴ κρίσις τὴν ὁποία περνοῦμε στὸν τόπο μας εἶναι ἀπὸ τὰ σοβαρὰ—ἀνάμεσα στὰ ἄλλα—ἐμπόδια γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμό τῆς χώρας μας. Ἡ λέξις μὀρφοσι εἶναι ἀπὸ τὶς λίγες λέξεις, ποῦ τόσο συχνά, ἀλλὰ καὶ ἐπιπόλαια, χρησιμοποιοῦμε. Κι ὅμως ὑπάρχει μιὰ μεγάλη διαφορὰ σ' αὐτὸ ποῦ λέμε καὶ νομίζομε οἱ πολλοὶ ὡς μὀρφωση. Ὡστόσο ἡ μὀρφωση εἶναι κάτι τὸ ἀπλό, ἀλλὰ καὶ κάτι τὸ πολύμορφο. Μορφώνω σημαίνει βέβαια πὼς δίνω μορφὴ σὲ κάτι, ὅπως ὁ ἀγαλματοποιὸς π.χ. δίνει μορφὴ σὲ μιὰ ἀκατέργαστη ὕλη μαρμάρου, δίνει τὴ μορφὴ μιᾶς εἰκόνας, τὴν ὁποία ἔχει μέσα του, τῆς μορφῆς ποῦ θέλει νὰ πραγματοποιήσῃ. Τὸ ἴδιο σημαίνει καὶ μὲ τὸ πνεῦμα, μὲ τὸν ἄνθρωπο ποῦ μορφώνω. Θὰ πῆ δίνω μορφὴ στὸν ψυχοπνευματικὸ κόσμον τοῦ νέου σύμφωνα μὲ ἓνα πρότυπον, ποῦ διαρκῶς τὸ θεῶμαι καὶ προσανατολίζομαι πρὸς αὐτὸ σὰν ἰδανικόν.

Στὴν κοινωνία τόσο τῶν ὄριμων ὅσο καὶ τῶν ἀνὸριμων δὲν κυριαρχεῖ, δὲ βασιλεύει πνεῦμα οὐσιαστικῆς παιδείας, παρὰ πρυτανεῦει πνεῦμα ἀντιπαιδείας. Δὲν ἀναζητοῦμε σὰν ἰδανικὸ μιὰν εἰκόνα ἔξω ἀπὸ μᾶς. Σπάνια συναντᾶς πῶθ ο γιὰ μάθησι, παρὰ τὴν ἀπατηλὴ ἐπιφάνεια. Ὁ ἐκσυγχρονισμὸς μας εἶναι ζήτημα ὄριμότητος. Εἶναι ζήτημα ἂν ὡς ἓνα σημεῖον ἔχωμε φτάσει σὲ ὀλοκληρωμένη σκέψη, ἂν νικήσαμε τὶς ὑποκειμενικὲς παραισθήσεις μας καὶ ἀποχτήσαμε πιά νόημα γιὰ τὴν πραγματικότητα, ἂν ἀποκτήσαμε κάποιο μέτρο ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ μας, τῆς ζωῆς καὶ τῶν πραγμάτων. Κι ἀκόμη ἂν εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἀντικρύσουμε σταθερὰ κάποιον πνευματικὸ ὀρίζοντα. Ἄν ἔχομε ἀποκτήσει τὴν ἰκανότητα νὰ κατανοοῦμε περιπλεγμένα γεγονότα καὶ τὴ δύναμη γιὰ μιὰ πραγματικὴ θεώρησι τῶν πραγμάτων. Ἄν ἔχομε τὴν ἰκανότητα καὶ κυρίως τὴ δύναμιν νὰ ξεχωρίζομε καὶ ν' ἀκολουθοῦμε τὸ σωστό. Ν' ἀποφασίζομε σταθερὰ καὶ ἡ ἀπόφασίς μας νὰ βρισκεται κοντὰ στὸ σωστό καὶ στὸ ἀληθινόν. Νὰ παίρνομε τὴν εὐθύνη ἐπάνω μας. Ἡ ὄριμότητα ἔχει καὶ αὐτὴ μερικὲς ἢ καλύτερα πολλὰς μορφὰς καὶ βαθμίδες. Πάντως εἶναι ζήτημα ὄριμότητος τοῦ λαοῦ μας ὁ ἐκσυγχρονισμὸς του.

Μὲ ὄσα γράφω δὲ δίνω συμβουλὰς σὲ κανέναν καὶ οὔτε πρωτόφαντα πράγ-

ματα είναι ούτε κάνω ἀνακαλύψεις. Χιλιοειπωμένα θὰ πῆ ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος ἢ κάποιος πού θὰ περιμένῃ νὰ κατεβάσῃς τὸν οὐρανὸ μὲ τ' ἄστρα καὶ μὲ κάποια μαγικὴ δύναμη νὰ ἀλλάξῃς τὰ πράγματα, σὰν νὰ πρόκειται αὐτὰ ν' ἀλλάξουν ὄχι ἀπὸ μέσα μας παρὰ ἀπ' ἔξω. Ὡστόσο ὁ Πλάτων δὲν εἶχε τὴν ἴδια γνώμη μὲ τοὺς πολλοὺς, πού περιμένουν τὶς μαγικὲς δυνάμεις γιὰ ν' ἀλλάξουμε· καὶ δὲν ἔπαυε νὰ τονίζῃ, ὅτι τὸ σωστὸ καὶ ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ λέγονται τόσο πού κανένας νὰ μὴν κουράζεται νὰ τὰ ἐπαναλαμβάνῃ. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀδίστακτὴ αὐτοκριτικὴ μας, ὥσπου νὰ μᾶς γίνῃ συνειδητὴ ἡ καταστροφὴ μας, ὅσο νὰ ἀφυπνισθοῦμε ἀπὸ τὸ «νῆδυμο». Πρέπει νὰ συνειδητοποιήσουμε τὰ ἐλαττώματά μας καὶ νὰ γνωρίσουμε ὡς λαὸς τὶς ἀδυναμίες μας. Πρέπει νὰ θελήσουμε νὰ σωθοῦμε, ν' ἀγαπήσουμε τὴν ἀλήθεια ἐμπρακτικὰ καὶ ὄχι θεωρητικὰ.

Εἶναι καιρὸς νὰ πάψουμε νὰ κολακεύουμε τὶς ἀδυναμίες μας, νὰ πάψουμε νὰ καμαρώνουμε γι' αὐτές. Ἄς προσπαθήσουμε νὰ ἰδοῦμε καὶ πέρα ἀπὸ τὴ μύτη μας. Κόβομε τὸν κλῶνο τοῦ δένδρου ἐπάνω στὸν ὁποῖο καθόμαστε καὶ τὸν κόβομε χωρὶς νὰ ἀναλογισθοῦμε ἢ νὰ ἀπεικασομε, ὅτι μαζὶ μὲ τὸν κλῶνο — μὲ τὴ θέση πού πήραμε ἐπάνω σ' αὐτὸν στὸ κάθισμά μας καὶ στὸ σημεῖο πού τὸν κόβομε — θὰ πέσομε κι ἐμεῖς καὶ θὰ τσακισθοῦμε. «Δὲν κομίζω γλαῦκα εἰς Ἀθήνας», τὸ ἐπαναλαμβάνω, οὔτε «ἰχθῦν εἰς πόντον». Κοινὸς τόπος, θὰ μοῦ πῆτε. Ναί, ὅμως ἐκ τῶν «ἄν οὐκ ἄνευ» ἢ συνειδητοποίηση τῶν ἐλαττωμάτων μας γιὰ τὴ ζωὴ μας, τὴν πρόοδό μας καὶ γι' αὐτὴν τὴν ἴδια τὴν ἐθνικὴ μας ὑπόστασιν².

Ἡ πολιτεία μας, ἂν κανένας διαβάσῃ τὴν πολιτικὴ ἱστορία μας, παρουσιάζει πάντα τὴν ὄψη πεδίου μάχης ἀντικρουομένων ἀτομικῶν συμφερόντων. Ποτὲ σχεδὸν δὲν μᾶς ἔγινε συνειδητὸ ἐκεῖνο πού ὄριζε ὁ Ἀριστοτέλης «πῶς

2. Ἀπὸ ἄλλους ἐνδεικτικὰ σημειῶνω, ὅτι ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ θέμα: Ἰω. Δελημουζος, «Δημοτικισμὸς καὶ παιδεία», 1929. Κ. Τσάτσος, «Αἰδῶς καὶ Νέμεσις», Καθημερινή, τρία ἄρθρα, Δεκέμβριος 1966. Στὸ βιβλίο του ἐπίσης «Ἑλληνικὴ πορεία», Β' ἐκδοσὴ α.χ. (1968), ἐκδοσὴ Κολλάρου. Δ. Δαναηλίδης, «Νεοελληνικὴ πορεία», 1934. Φῶτος Πολίτης, «Ἐκλογὴ ἀπὸ τὸ ἔργο του», Α' καὶ Β' τόμοι, 1938. Θ. Παπακωνσταντίνου, «Προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας», ἐκδοσὴ Γαλαξία, 1960. Εὐ. Παπανοῦτσος, «Ἐπὶκαιρα καὶ ἀνεπὶκαιρα», 1962 καὶ ἐπιφυλλίδες στὸ «Βῆμα». Π. Παλαιολόγος, σὲ ἐπανειλημμένα χρονολογήματά του στὸ «Βῆμα». Π. Παπαδοῦκας, χρονολογήματα στὴν «Ἀκρόπολη». Α. Τερζάκης, «Βῆμα» 24.12.66 καὶ σὲ ἄλλες ἐπιφυλλίδες στὴν ἴδια ἐφημερίδα κλπ. Κ. Τσιρόπουλος, περιοδικὸ «Εὐθύνη», «Ἀγωνιώδης θητεία», 1964. «Δοκίμια Εὐθύνης», 1965. Ἰω. Ν. Ξηροτύρης, «Ἐλαττώματα ἀτομικισμοῦ καὶ ἀντικοινωνικότητος», 1956. Εἴμαστε ὑπανάπτυκτοι;, 1967. Ἐπὶκαιρα Κοινωνικὰ Προβλήματα, 1965. Ἡ πορεία τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐσὺ, 1973. Ν. Δήμου, Ἡ δυστυχία νὰ εἶσαι Ἕλληνας, 5 ἐκδοσὴ, 1976.

ἡ ἀρετὴ μιᾶς πολιτείας συνίσταται στὴ σοφὴ καὶ δραστήρια ἀναζήτησις τοῦ κοινοῦ καλοῦ». Ἡ μικροπολιτικὴ στὴν πιδό φτηνὴν μορφήν της καὶ ἡ δημαγωγία κρατοῦν κατὰ κανόνα, μὲ μικρὰς ἐξαιρέσεις, σὲ διαρκῆ ἐκνευρισμὸν καὶ ἐξαψὴ παθῶν τὸ λαόν. Τὸ «γιατί ἐσύ κι ὄχι ἐγώ» σὲ μορφήν καὶ κατάστασιν ἀρρωστημένης ἐγώπαθειας κυριαρχεῖ στὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου μας μὲ ἐξαιρετικὰ δυσάρεστες ἐπιπτώσεις γιὰ τὴν προκοπὴν μας.

Καὶ ἡ παιδεία μας; Κι αὐτὴ ζῆ καὶ ἀναπνέει τὴν ἀτμόσφαιραν τῶν ἐλαττωμάτων μας. Αὐτὴν ἀναπνέει, αὐτὴ κατὰ ἀσύνειδον τρόπον ἐκτρέφει ἀντὶ τὴν καταπολεμᾶ. Παντοῦ μιλοῦμε γιὰ κοινωνικὰς ἀλλαγὰς σὰν κοινωνικὴν πρόοδο, ὡσὺσο ἀγνοοῦμε — αὐτὸ νὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ τὸ τονίσω ἰδιαιτέρως — πὺς κοινωνικὴ ἀλλαγὴ στὴν ἐπιστήμην τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, δηλαδὴ στὴν Κοινωνιολογίαν, σημαίνει ἀλλαγὴν νοοτροπίας, καὶ στὴν περίπτωσίν μας σημαίνει, κατὰ πρῶτον λόγον, ἀλλαγὴν νοοτροπίας σὲ ὅ, τι ἀφορᾷ στὰ ἐλαττώματά μας, γιὰτί ἀλλιῶς ἄς μὴ αὐταπατώμεθα θὰ πηγαίνουμε ἀπὸ τὸ κακὸν στὸ χειρότερον. Ἄν ἡ μεταρρύθμιση δὲ γίνῃ μὲ τέτοιο νόημα καὶ μὲ τέτοιον ἀγῶνα ἀλλαγῆς, ἄς μὴ περιμένουμε καρποφόρα ἀποτελέσματα. Τὸ νόημα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ δημοτικισμοῦ ποῦ θεμελίωσεν ὁ Ἀλέκος Δελμούζος μὲ τοὺς συνεργάτες του αὐτὸ τὸ νόημα εἶχε κι ὄχι νὰ μείνῃ ἡ μεταρρύθμιση ἀπλῶς στὸ γλωσσικὸ ὄργανον, στὴ δημοτικὴν. Μ' αὐτὸ τὸ νόημα θὰ πρέπει νὰ ἀντικρούζουμε τὴν ἐκπαιδευτικὴν μας μεταρρύθμιση. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση σημαίνει κοινωνικὴν μεταρρύθμιση, κοινωνικὴν ἀλλαγὴν, ἀλλαγὴν νοοτροπίας, ἀλλιῶς παίζουμε μὲ τὶς λέξεις, αὐτοβυκαλιζόμενοι ἢ αὐταπατῶμενοι.

Θὰ πρέπει νὰ μᾶς γίνῃ συνειδητὸ πὺς τίποτε δὲν μπορούμε νὰ στερεώσουμε στὸν τόπον μας, ἂν δὲν κάνουμε βασικὸν σκοπὸν τῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς παιδείας μας γενικότερα τὴν καταπολέμησιν τῶν ἐλαττωμάτων μας. Χωρὶς αὐτὴν τὴν ἐπιδιώξιν τίποτε δὲν μπορούμε νὰ στερεώσουμε τὸ σταθερὸν καὶ τὸ ἄξιον. Ἔτσι θὰ παραδέρνωμε μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιραν πολιτείας ποῦ θὰ μένῃ πάντα πεδὶον μάχης ἀντικρουομένων καὶ δεινὰ ἀντιμαχομένων ἀτομικῶν συμφερόντων. Σὲ μιὰ πολιτείαν ποῦ θὰ δεσπόζῃ πάντα τὸ πάθος, ὁ φανατισμὸς, ἡ προκατάληψις, ἡ ἰδιοτέλεια καὶ ὁ δολερὸς ἀτομικισμὸς, ὅπου θὰ ἀφανίζεται ἡ ἀντικειμενικὴ κριτικὴ σκέψις, ἡ προθυμία γιὰ διόρθωσιν ἐσφαλμένων ἀντιλήψεων ἢ ἰδεῶν καὶ ὅπου τὰ ὅρια τῶν ἀντιθέσεων τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων, τῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν ἀνταγωνισμῶν, ὅρια ποῦ τὰ ὀρίζει καὶ τὰ νομιμοποιεῖ ἡ δημοκρατία, θὰ σβήνουν, θὰ ἀφανίζονται γιὰτί δὲν θὰ τηροῦνται, ὅποτε ἡ πολιτεία παθαίνει ἡθικὴν παράλυσιν, μιὰ ἀρρώστια ποῦ τὴν ἀκολουθεῖ τὸ μοιραῖον, ὁ θάνατος.